

Věčný absentér Tarasios aneb Kde četl Fótios knihy resumované v *Bibliothéce*?¹

■ IVAN PRCHLÍK (Praha)

Abstract:

Tarasius, the Notorious Absentee, or Where Had Photius Read the Books Resumed in His *Bibliotheca*?

Tarasius, the dedicatee of Photius' *Bibliotheca*, has not attracted too much scholarly interest as yet, although his role in the process of genesis of this work may be the key to understanding some of the circumstances of this process. The opinions commonly held are based on a notion that the books resumed in this work were available in Constantinopolis. Yet if this were so, how are we to understand Tarasius' absenteeism and his having missed the reading of so many books? Bertrand Hemmerdinger's ridiculed hypothesis, recently, however, substantiated by observations by Benjamin Jokisch and Olof Heilo, according to which the books were read by Photius in Baghdad, accounts better for this puzzle, as well as for some others. On the other hand, this notion need not be taken as implying a complete unavailability of books in Constantinople. There are other sources of information proving the contrary.

key words: Tarasius, the brother of Photius; Photius; *Bibliotheca*; availability of Greek texts in Baghdad; availability of books in Constantinople; the roots of byzantine humanism

klíčová slova: Tarasios, bratr Fótiův; Fótios; *Bibliothéka*; dostupnost řeckých textů v Bagdádu; dostupnost knih v Konstantinopoli, kořeny byzantského humanismu

¹ Tento článek vznikl v rámci činnosti Univerzitního centra pro studium antické a středověké myšlenkové tradice Univerzity Karlovy (UNCE) a jako součást řešení postdoktorského projektu „Vybrané problémy historie a historiografie pozdní antiky“, č. FF_VS2015/054, podpořeného Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy. Za kontrolu a sjednocení ortografie arabských jmen děkuji doc. PhDr. Petru Zemánkovi, CSc. z Ústavu srovnávací jazykovědy FF UK. V článku se vyskytují jména především trojího původu: starořecká, byzantská a arabská, přičemž možnosti jejich přepisu se navzájem různí. Jako klasický filolog jsem se je snažil sjednotit na bázi

Výklad o Fótiově *Bibliothéce* býval standardní součástí byzantinistických kurzů profesorky Dostálové, a to včetně zmínky postavy jejího dedikanta, Fótiova bratra Tarasia.² Jak je však dobře známo, nebyl Tarasios jen dedikantem tohoto díla; jeho úlohu při jeho vzniku totiž Fótios v úvodu *Bibliothéky* popisuje takto: „Jelikož jsi nás požádal, poté co jsme byli jeho členy i císařovým rozhodnutím vybráni do poselstva k Assyřanům, abychom ti sepsali podklady z oněch knih, při jejichž četbě jsi nebyl právě přítomen, můj nejmilejší bratře Tarasie, abys měl jednak útěchu v odloučení, které těžce neseš, a jednak informace, bytí všelijak zprostředkované a obecnějšího rázu, o těch, které jsi s námi jako svým posluchačem ještě nečetl. Těch, které scházejí, je bez patnáctého dílu z tří set kromě jedné a ne více; přihodilo se, jak se domnívám, že věru tolik jich bylo přečteno, když jsi nebyl přítomen. Písaře jsme sehnali snad pozdě vzhledem k tvé planoucí touze a vroucí prosbě, ale rychleji, než by kdo jiný doufal, a vydali jsme, co z nich paměť zachovala, jakoby si usmiřující tvou touhu a důvěru.“³

přepisu jmen starořeckých s vyznačením všech vyslovovaných délek. Proto délky vyznačuji i ve jménech byzantských, v čemž ostatně následuji vzor prof. Dostálové, zatímco pro jména arabská jsem zvolil zjednodušený český přepis, který nezavádí žádné speciální znaky a délky jsou tak jako ve jménech řeckých vyznačeny akuty, nikoli makrony. V několika málo případech, v nichž nelze jinak, používám počestělou variantu daného jména. Překlady citátů pramenů jsou kromě jednoho identifikovaného případu mé vlastní, citáty z pramenů dochovaných v orientálních jazycích jsem ovšem překládal z jejich překladů do latiny či moderních jazyků, které jsou uvedeny v bibliografii.

² Autor tohoto článku s ní navíc během jednoho z těchto kurzů o Tarasiovi a jeho úloze při vzniku *Bibliothéky* diskutoval. Sekundární literatura se ovšem většinou omezuje na konstatování, že jde o Fótiova bratra, a např. v *Oxford Dictionary of Byzantium* ani nemá vlastní heslo. Výjimkou je HERGENRÖTHER (1867, s. 336 s pozn. 124nn.), který na základě vzájemné korespondence obou bratrů mimo jiné konstatuje, že měl titul patricia a byl Fótiovým vlastním bratrem, a TREADGOLD (2002, s. 4), jehož rozbor významnosti jmen ‚Tarasios‘ a ‚Fótios‘ v rodinné tradici má zřejmě věst k nevyslovenému závěru, že Tarasios byl starší.

³ ΡΗΟΤ. *Biblioth.* praef. vers. 1-15: ἐπειδὴ τῷ τε κοινῷ τῆς πρεσβείας καὶ τῆ βασιλείῳ ψήφῳ πρεσβεῦειν ἡμᾶς ἐπ’ Ἀσσυρίους αἰρεθέντας ἤτησας τὰς ὑποθέσεις ἐκείνων τῶν βιβλίων, οἷς μὴ παρέτυχες ἀναγινωσκομένοις, γραφῆναι σοι, ἀδελφῶν φίλτατέ μοι, Ταράσιε, ἵν’ ἔχοις ἅμα μὲν τῆς διαζεύξεως ἣν βαρέως φέρεις παραμύθιον, ἅμα δὲ καὶ ὧν οὕτω εἰς ἀκοὰς ἡμῶν ἀνέγνωσ εἰ καὶ διατυπωτικὴν τινα καὶ κοινοτέραν τὴν ἐπίγνωσιν (ταῦτα δὲ ἐστὶ πεντεκαίδεκάτῳ μέρει τῶν τριακοσίων ἐφ’ ἐνὶ καὶ οὐ πλεον ἀπολείποντα, τοσαῦτα γάρ, οἶμαι, τῆς σῆς οὐ τυχόντα παρουσίας ἀναγνωσθῆναι συνέπεσον),

Při tom, jak Fótios zdůrazňuje Tarasiův zájem o přečtená díla, by jeho notorické absentérství při četbě mělo budit podiv.⁴ Moderní bádání ovšem přineslo hypotézu, v jejímž rámci se úloha, kterou mu Fótios připisuje, stává přirozenou a zcela pochopitelnou, v českém prostředí však není příliš známa. Nakolik je mi známo, upozorňuje na ni právě jen profesorka Dostálová, nicméně odmítavě a jen velmi stručnou narážkou, která dojem hodnověrnosti této hypotézy snižuje.⁵ V tomto článku ji nehodlám přímo obhajovat, ale spíše představit tak, aby bylo zřejmé, že její hodnověrnost vyloučit nelze a je třeba s ní jako s jednou z možností počítat.⁶

Dle výkladu samotné profesorky Dostálové je ovšem Tarasiova úloha pravděpodobně „jen literární stylizací, která měla dát rámeček sbírce poznámek a výpisků, jež si autor pořizoval po řadu let při svém soukromém studiu“. Když se dále zamýšlí nad koncepcí *Bibliothéky*, považuje za „možné, že autor úmyslně usiloval o žánrovou pestrost, o promísení kapitol o různých lite-

ὁψὲ μὲν ἰσως τοῦ σοῦ διαπύρου πόθου καὶ τῆς θερμοῦς αἰτήσεως, θάπτον δὲ ἢ ὅσα ἂν τις ἄλλος ἐλπίζεε, τυχόντες ὑπογραφέως, ὅσας αὐτῶν ἢ μνήμη διέσωζε, τὸν σὸν ὡπερ ἀφοσιούμενοι πόθον καὶ τὴν ἀξίωσιν ἐκδεδώκαμεν. Tento text je součástí jakéhosi průvodního listu, který samotné *Bibliothéce* předchází, Tarasios je však osloven i v jejím závěru (PHOT. *Biblioth.* CCLXXX 545). K těmto důležitým pasážím zde bude dále odkazováno jako k ‚úvodu‘ a ‚doslovu‘. Jednotlivé uzavřené celky, v nichž Fótios přečtená díla rozebírá, sám označil jako ὑποθέσεις, což jsem výše přeložil jako ‚podklady‘, technicky se obvykle označují jako ‚kodexy‘, v souvislém výkladu však upřednostňuji výraz ‚resumé‘.

⁴ Ve skutečnosti nebudí a např. BURY (apud GIBBON 1898, s. 515) rovnou konstatuje: „Tarasius, who had been absent in the East and desired information about the books which had been read and discussed in the circle of Photius while he was away.“ Ani WILSON (1968, s. 452) udiven nebyl, ale aspoň otevřeně přiznal: „Tarasius for some reason had not been able to come to the meetings; perhaps business had taken him too away from the capital, but since we know next to nothing about Tarasius the idea is no more than guesswork.“ A jeden ‚dohad‘ hned přihodil: Fótios má ve skutečnosti na mysli svou soukromou četbu, jak vyplývá z jeho poznámky probrané níže na s. 62n., pozn. 35, zatímco zde to poukazováni na Tarasiovu nepřítomnost naznačuje jen nepřímě. A dle TREADGOLDA (1980, s. 21) Tarasios nemusel pobývat mimo město, ale měl jen na práci něco jiného než čtení knih. Srv. však i níže s. 55, pozn. 8 a s. 56, pozn. 12.

⁵ Srv. níže na s. 57 v pozn. 16.

⁶ Účelem článku naopak není vyvracení hypotéz konkurenčních, protože jednak v něm k tomu není prostor a jednak to podle mého názoru situace, v níž jsou informace jen kusé a mnoho okolností nejasných, ani neumožňuje.

rárních družích, aby uchránil čtenáře před nudnou jednotvárností“.⁷ Pohled profesorky Dostálové je, asi nikoli překvapivě, typický pro historiky literatury,⁸ historici však většinou berou Fótiova slova vážně⁹ a hledají v nich klíč k zodpovězení některých otázek.

O Fótiově životě, respektive jeho dětství a mládí, jsme totiž jen velmi špatně informováni, což zavdává prostor pro nejrůznější spory. Jeden takový je veden o to, kde vlastně četl díla, která v *Bibliothéce* resumuje. Výchozím vodítkem je právě výše citovaný úvod *Bibliothéky*, který zaujal už Edwarda Gibbona, a v něm konkrétně to, kam vlastně směřovalo Fótiovo poselstvo, respektive koho měl na mysli pod označením ‚Assyřané‘. Podle tohoto koryfeje totiž cílem poselstva mohlo být jen sídlo chalífovo v Bagdádu. Když si

⁷ DOSTÁLOVÁ 1990, s. 164 a srv. i s. 96.

⁸ Ač to v jejím výkladu přímo řečeno není, je možné, že k prvnímu z obou názorů vedl prof. Dostálovou právě i podiv nad Tarasiovým absentérstvím. Totéž měl zřejmě na mysli už KRUMBACHER (1897, s. 518n.), podle něhož je velmi obtížné brát doslovně Fótiovo tvrzení, že obsah *Bibliothéky* je dán Tarasiovou nepřítomností při společných četbách, a vzápětí naznačuje, že celé věnování může být fikcí. O tom pak byl zcela přesvědčen HALKIN (1963), podle něhož nemohl mít Fótios dříve než v roce 875 přístup k dílu resumovanému u PHOT. *Biblioth. CCLII. Bibliothéku* proto složil až během svého druhého patriarchátu a věnování Tarasiovi podvrhl proto, aby se její domnělou datací do let svého mládí vyhnul obviněním, že se zabývá profánními a heretickými spisy. SCHAMP (1987, s. 69nn.) pak na fiktivnost Tarasiový úlohy usuzoval na základě údajných nesrovnalostí mezi úvodem a doslovem. Druhá z citovaných domněnek prof. Dostálové je ve shodě s ZIEGLEROVÝM (1941, s. 686) nástiněm smyslu textově silně poškozené části úvodu. Dle TREADGOLDOVY (1977, s. 345 s kom. na s. 347n.) rekonstrukce téže pasáže je však poměr příčina – následek opačný. Fótios o to přímo neusiloval, ale nacházel v tom tuto výhodu, když k tomu došlo. Srv. však i TREADGOLD (1980, s. 6) k tomu, že do určité míry materiál v *Bibliothéce* tematicky uspořádan je.

⁹ Dva dobré důvody k tomu uvádí TREADGOLD (1977, s. 346): i další Fótiova díla mají své dedikanty a současně je Tarasios přímo v *Bibliothéce* samotné oslovován ve 2. os. Několik dalších pak dodává tentýž (1980, s. 19), mimo jiné, že by takový druh literární fikce neměl jinde obdoby a že Tarasiovi je adresováno třináct dalších Fótiových dopisů, které fikcí zřejmě nejsou. Halkinovy argumenty zpochybnili HEMMERDINGER (1965, s. 1n.) a stručněji i AHRWEILER (1965, s. 358, pozn. 63), podle nichž dílo resumované u PHOT. *Biblioth. CCLII* vychází z dřívějšího pramene, stejně jako jeho zpracování pozdější, s nímž jako předlohou toho resumovaného počítal Halkin, a DVORNIK (1967, s. 572n.), podle něhož se Fótios před jeho smrtí smířil s Ignatiem, a během svého druhého patriarchátu se tak svých už jen málo početných odpůrců v zásadě nemusel obávat.

však vzápětí položil otázku, kde Fótiος získal své knihy, byl jeho slovy spíše zmaten, protože uvažoval o celkem třech možnostech, z nichž se mu ovšem žádná nezamlouvala: buď je četl právě v Bagdádu, kde ale takto vybavená knihovna být nemohla, nebo si je vezl s sebou, nebo si jejich obsah pamatoval. Tuto třetí jakkoli nepravděpodobnou možnost se mu ovšem zdála potvrdovat přímo slova Fótiua.¹⁰

S druhou z uvedených možností počítal Emil Orth, který *Bibliothéku* považoval za v podstatě za kolektivní dílo jakéhosi čtenářského kroužku, který měl cestovat společně s Fótiem.¹¹ Orthovy postupy, třebaže se lze setkat i s prohlášením jeho názoru za aktuálně všeobecně přijímaný,¹² však sklidily spíše kritiku.¹³ Ještě jiné, Gibbonem neuvažované, řešení se snažil obhájit

¹⁰ GIBBON 1898, s. 105, pozn. 114 s odvoláním na PHOT. *Biblioth.* praef. vers. 13-14 ὅσας αὐτῶν ἢ μνήμη διεσώζει (kontext a překlad srv. výše na s. 53 s pozn. 3). Alternativní návrhy cíle poselstva srv. níže na s. 57 v pozn. 16 a s. 70 s pozn. 76 a v pozn. 77.

¹¹ ORTH (1928, s. 7nn.) se totiž pokusil odhalit některé okolnosti vzniku *Bibliothéky* na základě Fótiem použitých formulací, např. střídání tvarů 3. os. ἀνέγνωσθη a ἀνέγνωσθησαν s tvary 1. os. téhož slovesa v úvodech jednotlivých resumé svědčí podle něj o týmové práci, přičemž Fótiův příspěvek byl indikovaly právě tvary 1. os. Výrazy ἐκδεδομάμεν a ἐκδεδομένα použité v úvodu (k prvnímu srv. výše s. 54 v pozn. 3, k druhému níže v pozn. 13) společně s dalšími jeho rysy oproti formulacím doslovu, které svědčí o tom, že poselstvo je ještě na cestě, ho zase přivedly k přesvědčení, že *Bibliothéka* vznikla během cesty, ale úvod byl dopsán až po návratu do Konstantinopole.

¹² Tak GOOSSENS (1950, s. 515), zatímco SEVERYNS (1938, s. 3nn.) ho adoptoval s níže (v pozn. 13) uvedenou výhradou. GOOSSENSŮV (1950, s. 515n.) následující výklad, byť to přímo neříká, nicméně působí dojem, jako by byl motivován právě podivem nad Tarasiovým absentérstvím. To by totiž, kdyby se společná četba opravdu odehrávala během cesty poselstva, které se Tarasios neúčastnil, k podivu samozřejmě nebylo.

¹³ Jeho dojem, že na základě střídání tvarů 1. a 3. os. lze odlišit knihy přečtené samotným Fótiem od těch, které přečetli ostatní členové kroužku, odmítli s poukazem na střídání těchto tvarů i uvnitř jednotlivých resumé ZIEGLER (1941, s. 691) a HENRY (1959, s. 193, pozn. ke s. XIX, pozn. 3 [chybně místo 2]) a podle TREADGOLDA (1980, s. 12 v pozn. 44) je tvar ἀνέγνων dokonce jen nepochopením zkratky jednoho ze dvou autoritativních rukopisů. SEVERYNS (1938, s. 7nn.) zase odmítl Orthovu představu, pokud jde o vznik úvodu *Bibliothéky*: vznikl sice později než její doslov, ale ne až v Konstantinopoli, o čemž svědčí to, že podle téhož úvodu Tarasios obsah díla evidentně ještě neznal, srv. PHOT. *Biblioth.* praef. vers. 39: χρησιμεύσει δέ σοι δηλονότι τὰ ἐκδεδομένα („Jistě ti to, co jsme vydali, bude k užítku“). A dále srv. níže na s. 57 v pozn. 14 obecnější protiargument Zieglerův.

Konrat Ziegler: Fótios *Bibliothéku* sestavil těsně předtím, než s poselstvem odcestoval, ale na základě dlouholeté četby předchodí,¹⁴ odbývajíc se tedy nejspíše v Konstantinopoli. Podle Zieglera totiž alespoň slova z doslovu *Bibliothéky*, „jestliže nás odtamtud lidumilná boží vůle v pořádku navrátí k vzájemnému shledání a dřívějšímu obcování“,¹⁵ mohla být napsána jen v Konstantinopoli, a nikoli v Asii.

Pro možnost, že knihy v Bagdádu dostupné byly, a *Bibliothéka* tedy vznikla tam, se jako první vyslovil Bertrand Hemmerdinger.¹⁶ Na to, že náležitě vybavená knihovna v Bagdádu být mohla, usuzoval na základě zprávy

¹⁴ Tak ZIEGLER (1941, s. 684nn.), ale v zásadě už i HERGENRÖTHER (1869, s. 14). Aniž by polemizoval jmenovitě, odmítl Ziegler především to, že by *Bibliothéka* neměla vzniknout před odjezdem poselstva, jak s tím evidentně počítali Gibbon i Orth. Podle ZIEGLERA (1941, s. 687nn.) však útěchou, o níž Fótios mluví, mohla být pouze hotová *Bibliothéka*, a nikoli jen její příslib a stejně tak slova PHOT. *Biblioth.* praef. vers. 2-4: ἤτησας τὰς ὑποθέσεις ἐκεῖνων τῶν βιβλίων, οἷς μὴ παρετύχως ἀναγινωσκομένοις, γραφήναι σοι (kontext a překlad srv. výše s. 53 s pozn. 3), nelze podle něj vztáhnout na knihy, které teprve budou přečteny, ale jen na ty, které přečteny už jsou (srv. ovšem výše na s. 56 v pozn. 11, jak tuto nesnáž Orthova představu eliminuje). Na to, že některé byly přečteny už před delším časem, ukazuje dále PHOT. *Biblioth.* praef. vers. 27-32: μίαν μὲν γὰρ ἐκάστην βίβλον ἀναλεγομένῃ τὴν ὑπόθεσιν συλλαβεῖν καὶ μνήμη καὶ γραφὴ παραδοῦναι ἀξιόλογον ἔργον ἐστὶ τῷ βουλομένῳ· ὁμοῦ δὲ πλείονων, καὶ τότε χρόνου μεταξύ διαρρέντος, εἰς ἀνάμνησιν μετὰ τοῦ ἀκριβοῦς ἐφικέσθαι οὐκ οἶμαι ῥᾶδιον εἶναι („Neboť pro toho, kdo si každou knihu čte jednotlivě, je shrnutí obsahu a jeho zachycení ústně i písemně účtyhodným činem, chce-li. Je-li jich však více najednou, a obzvláště když mezitím uplynul čas, není podle mě snadné si je vybavit přesně“). GOOSSENS (1950, s. 516) nicméně právě toto tvrzení s odvoláním na přílišné množství přesných údajů, které uvádí, označil za Fótiův klam.

¹⁵ PHOT. *Biblioth.* CCLXXX, 545, vers. 15-17: εἰ δ' ἐκεῖθεν ἡμᾶς ἀνασωσάμενον τὸ θεῖον τε καὶ φιλάνθρωπον νεῦμα εἰς τὴν ἀλλήλων θεῶν καὶ προτέρων ἀπόλαυσιν ἀποκαταστήσει.

¹⁶ HEMMERDINGER 1956, s. 101nn. Jak jsem už avizoval, DOSTÁLOVÁ (1990, s. 164n.) tento návrh zmiňuje, byť jen anonymně, ale současně ho odmítá, k čemuž srv. níže s. 73 s pozn. 86. S návrhy Gibbonovým a Orthovým se Hemmerdinger vypořádal tak, že slova Fótiova, s nimiž operoval ten první (viz výše s. 56 s pozn. 10), chápal v tom smyslu, že Fótios knihu vždy nejprve přečetl a poté z paměti diktoval její resumé, zatímco druhému namítl, že jeho návrh předpokládá přítomnost knih v Konstantinopoli, kde si je tedy Tarasios mohl kdykoli přečíst, a není tedy zřejmé, proč by je Fótios vezl s sebou jen proto, aby z nich pořizoval resumé. Prvního pak korigoval ještě v tom, že aktuálním sídlem chalífů nebyl Bagdád, ale tři dny vzdálená Sámarrá, v čemž nicméně jinak neviděl překážku (k tomu podrobněji srv. níže s. 62).

syrského kronikáře, který sám žil ve 13. stol., zpráva se však týká roku 910: „Řekové v tom čase pobývali v Bagdádu ve velkém množství, a to zajisté proslulí písaři, lékaři i obyčejní lidé“,¹⁷ a dále na základě bohaté překladatelské činnosti z řečtiny do arabštiny, která přítomnost množství řeckých textů v Bagdádu 9. stol. předpokládá. V roce 1258 ovšem padly za oběť dobytí města Mongoly, o němž se, stejně jako o současném zmizení mnoha cenných spisů z knihovny abbásovských chalífů, zmiňuje na přelomu 14. a 15. stol. egyptský spisovatel al-Kalkašandí.¹⁸ Spisy, jejichž bagdádský rukopis byl už jediný existující, se právě proto nedochovaly. Hemmerdingerův názor dále podpořil abbé Richard¹⁹ poukazem na množství heretické literatury, kterou Fótios v *Bibliothéce* resumuje, jejíž přítomnost v Konstantinopoli by považoval za překvapivou.

Hemmerdingerův návrh se však s kladným ohlasem nesetkal.²⁰ Svě stoupence naopak získávaly výše představené alternativy či jejich modifikace postavené na představě dostupnosti knih v Konstantinopoli. Dle Héléne Ahrweiler sestavil Fótios *Bibliothéku* na základě svých poznámek během cesty

¹⁷ BARHEBRAEVS, *Chron. Eccles.* II 45 [vol. III, p. 236 Abbeloos – Lamy]: *Graeci ea tempestate magno numero Bagdadi morabantur, nempe famosi scribae, medici et plebei.* Tuto pasáž HEMMERDINGER (1956, s. 102) dále vztáhl k Fótiově poznámce o nečekaně rychle nalezeném písaři (viz výše s. 53 s pozn. 3), tuto souvislost však dále nekomentoval. Srč. k ní nicméně níže s. 63 s pozn. 37.

¹⁸ SRV. AL-KALKAŠANDÍ, *Subh al-a‘šá* apud PINTO 1928, s. 150: *La biblioteca dei Califfi Abbasidi in Bagdad. Vi erano libri in quantità immensa e di valore inarrivabile. Né cessò di sussistere finché non giunsero a Bagdad i Tartari ed il loro re Hûlâgû uccise al-Musta‘sim, ultimo dei califfi in Bagdad: la biblioteca disparve tra tutto quello che disparve (allora) e scomparvero i suoi resti e le sue tracce furono cancellate.* A za zmínku stojí i to, že tuto pasáž autorka cituje v rámci výkladu o knihovnách veřejných.

¹⁹ HEMMERDINGER (1956, s. 103) se odvolává na jeho ústní dobrozdání.

²⁰ Některé z námitek srč. níže na s. 73 s pozn. 85n. Jisté sympatie lze cítit z navenek zcela neutrálního a úsudku se úmyslně zřikajícího vyjádření editora moderní edice *Bibliothéky*, srč. HENRY 1959, s. XIXn., zejm. XIX v pozn. 3, a LIn. a k tomu dále 1977, s. 232, pozn. ke s. 214, ř. 26. O řecké kolonii v Bagdádu a knihách zničených v roce 1258 se však zmínil, aniž by jejich existenci jakkoli zpochybňoval. Konsekvence jeho případného potvrzení zase rozvíjel BECK (1961, s. 428n.), ovšem považoval jej za podpořené už zmíněným problémem heretické literatury, která i podle něj mohla v takovém množství být mnohem snáze dostupná v Bagdádu než kdekoli na území byzantské říše. KAZHDAN (2006, s. 11) zpochybnil vůbec přínos řešení celého sporu, nicméně Hemmerdingerův návrh uvedl mezi možnostmi na stejné úrovni jako konkurenční.

poselstva, což je vlastně rozumně modifikovaný návrh Orthův.²¹ Dvorník, Wilson a Lemerle se přihlásili k řešení Zieglerovu, první spíše implicitně, druhý a třetí zcela explicitně,²² a stejně tak v podstatě i Treadgold, podle něhož Fótios pořídil celou *Bibliothéku* během měsíce až sedmi týdnů před odjezdem poselstva.²³ Mango a Markopoulos částečně akceptovali námitky odpůrců autentičnosti vylčení Tarasiovy úlohy, respektive způsob jejich argumentace, a počítali až s pozdním vznikem té podoby *Bibliothéky*, v níž je dochována, zatímco na Tarasiovu žádost měla vzniknout jen její prvotní útlejší verze.²⁴ A dle Nogary *Bibliothéka* vznikla na základě poznámek pořizovaných na různých místech v různou dobu bez jakéhokoli původního plánu.²⁵

²¹ AHRWEILER 1965, s. 360. I tak ale WILSON (1968, s. 453) mezi své námitky zahrnul obtíže spojené s přepravou knih. Poukázal ale i na zajímavou paralelu, byl podle sebe nepřesvědčivou, totiž Níkéfora Bryennia, který měl během tažení na východě sestavovat dějepisné dílo, srv. ANNA COMN. *Alex.* praef. 3,4.

²² DVORNIK 1967, s. 571 (s odkazem na Zieglera jen v pozn. 7) a srv. i s. 573; WILSON 1968, s. 451 a srv. i REYNOLDS – WILSON 1974, s. 55; LEMERLE 1971, s. 40 a dále srv. s. 41n. Tento třetí ale současně (1971, s. 42 a srv. i s. 190) považoval vznik *Bibliothéky* v Konstantinopoli jen za možný, ovšem stejně jako to, že mohla vzniknout až během cesty poselstva, jak si představovala Ahrweiler.

²³ TREADGOLD 1980, s. 23n. a srv. i 2002, s. 11n. Jeho názor, že část textu mohl opsat písař sám až po Fótiově odjezdu z jeho dřívějších poznámek, ale naráží na to, že doslov, který je k *Bibliothéce* připojen, by mu v takovém případě Fótios musel předpřipravit, což nepovažují za příliš pravděpodobné.

²⁴ MANGO 1975, s. 37nn.; MARKOPOULOS 2004, č. XII. Mangův názor převzatý od Halkina, že PHOT. *Biblioth.* CCLII se zabývá dílem, které nevzniklo před rokem 875, však vyvrací úspěšně TREADGOLD (1980, s. 29nn.), rámcově obdobným argumentem jako Hemmerdinger a Ahrweiler (srv. výše s. 55 v pozn. 9), ale solidněji podloženým rozbořením formulací dotýčných textů. Markopoulos (následuje pro změnu jen letmý příklad Mangův) poukazuje na provázanost několika detailů v *Bibliothéce* s texty pozdějších Fótiových děl. Myšlenku, že ve své konečné podobě je *Bibliothéka* pozdním dílem, vyslovil, bez jakýchkoli dalších souvislostí, už ŠEVČENKO (1974, s. 1534). Ještě dříve, byl z jiného důvodu než Mango a Markopoulos,razil částečně podobnou myšlenku BURY (1912, s. 446 s pozn. 1), podle něhož Fótios *Bibliothéku* až po svém návratu dokončil.

²⁵ Tak NOGARA (1975, s. 241), který explicitně připouští i to, že ne všechny knihy Fótios našel v Konstantinopoli, stejně explicitně však odmítl i návrh Hemmerdingerův. KAZHDAN (2006, s. 12) ovšem k Nogarovu pojetí poznamenává, že se jím řadí k těm, podle nichž je vylčení Tarasiovy úlohy fikcí.

V rámci omezených možností excelentní obhajoby se však Hemmerdingerovu návrhu dostalo od Benjamina Jokische,²⁶ jehož bravurně zargumentovaný scénář vypadá následovně. Fótiova rodina byla po nástupu ikonoklastického císaře Theofila v roce 829 poslána do vyhnanství.²⁷ Kam, není známo, ale část podobně postižených rodin se usadila v abbásovském chalífátu. Že tak učinila i rodina Fótiova, napovídá zmínka o jakémsi Fatjúnovi v *Kitáb al-fihrist*,²⁸ tedy v jakémsi indexu v arabštině dostupných textů a jejich autorů s údaji o jejich životě a literární činnosti, jehož autorem byl učenec 10. stol. an-Nadím. Tento Fatjún měl pobývat v Bagdádu v první polovině 9. stol., být Řek a hájit umírněnou ortodoxii, kterážto charakteristika Fótiovi přesně odpovídá. Ten tedy v Bagdádu strávil rané mládí.

Tamtéž byla dostupná všechna díla, která v *Bibliothéce* resumuje²⁹ a jež studoval s jakýmsi kruhem křesťanských intelektuálů, aniž by měli nějakého učitele. O existenci takového prostředí v Bagdádu totiž podává svědectví

²⁶ JOKISCH 2007, s. 364nn.

²⁷ JOKISCH (2007, s. 365) na to poukázal jako na známý fakt, nicméně sám PHOT. *Epist.* 289, vers. 52-57 se jen letmo zmiňuje o smrti svého otce a snad i matky ve vyhnanství. K Fótiovu rodinnému zázemí a jeho odporu proti ikonoklastům srv. výklad HERGENRÖTHERŮV (1867, s. 320n.) či ZIEGLERŮV (1941, s. 669n.), a zejména TREADGOLDŮV (2002, s. 1n.). Podle téhož badatele (2002, s. 2) trest padl brzy po roce 833, v souvislosti s ediktem tohoto císaře proti zastáncům ikonodulů, zatímco AHRWEILER (1965, s. 350) toto vyhnanství datuje už do období vlády Leonta V. či Michaéla II. Sporná je identifikace Fótiova otce Sergia se Sergiem Vyznavačem, zmíněná badatelka ji doporučuje k dalšímu ověření (1965, s. 350, pozn. 18), TREADGOLD (2002, s. 2 v pozn. 7, ale srv. i s. 5n.) ji obhájuje proti Nogaroví, zatímco KAZHDAN (2006, s. 8) ji, v podání Dvornikově, označuje za svévolnou. Sám souhlasím s jejími obhájci, což nicméně zavdává možnost považovat za jistý ještě jeden detail, totiž že do vyhnanství putovaly i Sergiovy děti, jak je řečeno v *Synax. Eccl. Const. mens. Maii* 13,5 [p. 682 Delehaye] a v *Menol. Graec.* pars III, Maius, 13 [PG CXVII 453D].

²⁸ K ní srv. JOKISCH 2007, s. 9n. a 365 a dále níže s. 66.

²⁹ I JOKISCH (2007, s. 371) poukázal na bohatou činnost arabských překladatelů, svědčící o tom, že o řecké texty nebyla v tomto prostředí nouze, a zmínil tzv. *Dům moudrosti* (*Bajt al-hikma*) coby velmi vhodného kandidáta, kde mohly být k dispozici. K této knihovně ovšem srv. níže s. 67 v pozn. 58. Velmi ilustrativní je i poukaz (2007, s. 372, pozn. 324) na to, že např. z dvanácti vzácných medicínských textů resumovaných v *Bibliothéce* je devět reflektováno v pozdější arabské odborné literatuře a podobně byl JOKISCH (2007, s. 372n. a 375nn.) schopen doložit přítomnost dalších konkrétních textů v tomtéž prostředí, a také (2007, s. 372) na to, že jak

syрский znalec a překladatel řeckých textů Hunajn ibn Ishák, známý též pod latinským jménem Iohannitius.³⁰ A současně je tak vysvětlen další fakt, který badatele vždy udivoval, totiž že nemáme sebemenší tušení o tom, u koho se Fótios vzdělával.³¹ To vše navíc přispělo, ne-li způsobilo vznik pozdější legendy o cizím původu jeho mimořádného světského vzdělání, které bylo

Fótios, tak i arabská tradice se dopouštějí téhož omylu, když počítají s tím, že Ióánés Filoponos se dožil 7. stol. U PHOT. *Biblioth.* CCXL 322b 4 je totiž dedikant jeho spisu *De opificio mundi* (k identifikaci srv. GUDEMAN 1916, s. 1789n.) omylem ztotožněn s konstantinopolským patriarchou Sergiem, žijícím na přelomu 6. a 7. stol., zatímco ve skutečnosti jím byl Sergios, patriarcha Antiocheie, žijící v 6. stol., k čemuž srv. TREADGOLD 1980, s. 70. A AN-NADÍM, *Kitáb al-fihrist* VII 1 [vol. 2, p. 612sq. Dodge] líčí, jak se Ióannovi (Jahjá an-Nahwí) dostalo pocty i vhodného místa od dobyvatele Egypta Omara.

³⁰ Srv. HUNAJN IBN ISHÁK, *Risála* 20 ad finem [p. 15 Bergstrasser]: *man pflegte sich jeden Tag zur Lektüre und Interpretation eines Hauptwerkes von ihnen zu versammeln, wie sich heutzutage unsere christlichen Freunde an den Stätten der Lehre, die als σχολή bekant sind, jeden Tag zu einem Hauptwerk von den Büchern der Alten zu versammeln pflegen. Was aber die übrigen Bücher anlangt, so pflegte man sie nur einzeln, ein jeder für sich allein, zu lesen, nachdem er sich durch jene Bücher, die ich aufgeführt habe, gebildet hatte; wie unsere Freunde heutzutage die Erklärungen der Bücher der Alten lesen.* Tomuto svědectví důvěřovali už REYNOLDS – WILSON (1974, s. 50) a taktéž JOKISCH (2007, s. 371). Otázka, zda Fótios opravdu četl knihy, které resumuje v *Bibliothéce*, v nějakém širším kruhu, je ovšem další velmi spornou, k čemuž srv. níže s. 71.

³¹ KRUMBACHER (1897, s. 515) a více méně i HENRY (1959, s. XII) jej pouze konstatují, ale srv. REYNOLDS – WILSON 1974, s. 56 a DOSTÁLOVÁ 1990, s. 163. V podrobném výkladu HERGENRÖTHEROVU (1867, s. 322nn.) jsou citovány doklady z pozdější řecké tradice, zejména obdivné vyjádření jeruzalémského patriarchy 2. pol. 17. stol. Dósi-thea II., podle nějž se Fótios vzdělával bez pomoci učitelů (1867, s. 322, pozn. 40), k čemuž se nicméně tento badatel stavěl skepticky a ještě vehementněji tuto možnost odmítl ZIEGLER (1941, s. 671). TREADGOLD (1980, s. 2) ovšem za nejdůležitější komponent jeho vzdělání prohlásil právě Fótiovu (byť podle něj soukromou, k čemuž srv. níže s. 62n. v pozn. 35) četbu, podobně jako o tom v případě Leonta Mathématika informuje THEOPHAN. CONT. *Chronogr.* IV 29 [p. 192 Bekker]. HERGENRÖTHER (1867, s. 322) nicméně poukázal i na typické rysy dobového vzdělání ve Fótiově přístupu a na indicie svědčící o tom, že se v Konstantinopoli v době Fótiova mládí kompetentní učitelé nacházeli. Některé se pokusil identifikovat (s. 323n.), spatřuje důvod k Fótiovu mlčení o nich v jejich náboženských preferencích, neb šlo většinou o stoupence ikonoklasmu. O totéž se pokusil i TREADGOLD (2002, s. 4n.). ORTH (1928, s. 2) zase vyslovil domněnku, že své vzdělání Fótios získal v klášteře Stúdiou. Pro to však prostrádáme jakýkoli doklad, jak zdůraznil ZIEGLER (1941, s. 671).

obdivováno i jeho oponenty, ale i přičítáno co do svého původu židovskému kouzelníkovi, který měl Fótia přimět zapřít kříž, na nějž byl přibit Ježíš.³²

Díky své obeznámenosti s tamními poměry byl Fótios ještě v době, kdy jeho postavení na byzantském dvoře nebylo příliš významné, vybrán jako člen poselstva k Abbásovcům, jejichž sídlem ovšem tehdy nebyl Bagdád, nýbrž od něj nepříliš vzdálená Sámarrá,³³ což podle Jokische vysvětluje, proč Fótios odlišuje místo vzniku *Bibliothéky* od cíle poselstva a hovoří o něm v budoucím čase. Tarasiovo absentérství při četbách pak vysvětluje tak, že se snad vrátil do Konstantinopole dříve než Fótios,³⁴ a protože mu tak část četby unikla, nyní ho požádal, aby mu pořídil její resumé.³⁵ Dle dobro-

³² K obdivu srv. NICET. DAVID, *Vit. Ignat.* 21 [p. 32sq. Smithies – Duffy], byt vzápětí upřesňuje, že teologické spisy začal Fótios studovat až po svém vysvěcení (o opaku ovšem svědčí sama *Bibliothéka*), a vytýká mu, že nedbal o poučení „chce-li se někdo stát v tomto světě moudrým, ať se stane bláznem, aby se stal opravdu moudrým“ (*ibid.* 21 [p. 34 Smithies – Duffy]: εἰ τις θέλει σοφὸς γενέσθαι ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω ἵνα γένηται σοφός; jde o mírně změněný text *1. Cor.* 3,18, zde je použit ve stejném duchu upravený ČEP). K legendě o původu tohoto vzdělání u židovského kouzelníka srv. Ps.SYMEON MAGIST. *Chron.* 31 [p. 670 Bekker] a dále *ibid.* 34 [p. 672sq. Bekker].

³³ JOKISCH (2007, s. 368) přijal domněnku TREADGOLDOVU (1977, s. 346n.; 1980, s. 27nn., 31n. a 34nn.), že se jednalo o poselstvo vyslané v roce 845, k alternativám srv. níže s. 70 s pozn. 77. Hemmerdingerem přijatou dataci poselstva do roku 855 odmítl TREADGOLD (1980, s. 13) proto, že toto poselstvo dorazilo dle arabského pramene jen na byzantsko-arabské pomezí (k čemuž srv. tamtéž, s. 34), a že by tedy Fótios, ač zaneprázdněn poselstvím samotným, musel trávit svůj čas daleko od něj i daleko od sídla chalífů. Rámcově podobnou námitku té první vznesl i LEMERLE (1971, s. 39), té druhé pak DVORNIK (1967, s. 573) a NOGARA (1975, s. 241 v pozn. 84).

³⁴ JOKISCHOVA (2007, s. 370) myšlenka je zde ale poněkud nešťastně zařazena do kontextu, protože toto konstatování působí dojmem, jako by považoval i Tarasia za člena poselstva, který tak mohl knihy studovat spolu s Fótiem během jeho cesty, ale poté se snad vrátil dříve. Takové pojetí ale do Jokischovy konstrukce nezapadá, takže předpokládám, že na mysli měl dřívější návrat z vyhnanství. K mé modifikaci tohoto bodu celé konstrukce srv. níže s. 68.

³⁵ Dle JOKISCHE (2007, s. 370) totiž plyne z Fótiova vyjádření to, že všechny texty dříve sám četl, ale není specifikováno kde, srv. PHOT. *Biblioth.* CCLXXX 545, vers. 1-6: ἃ μὲν οὖν φιλολογουμένοις ἡμῖν καθ' ἑαυτοὺς εἰς ἀνάμνησιν ἔλθειν συνηρέχθη, χωρὶς ὧν ἡ σπουδὴ καὶ μελέτη τέχνας φιλεῖ καὶ ἐπιστήμας ἐργάζεσθαι, ἀφ' οὗπερ τις αἰσθησις ἡμῖν ἀμηγέπη καὶ κρίσις λόγων ἐνεφύη μέχρι τῆς παρούσης τῶν ἀνεγνωσμένων ὡς ἐν τύπῳ συνεξδόσεως, εἰς τοσοῦτον, οἶμαι, συναίγεται πλήθος κτλ. („To, co se nám tedy, když jsme si sami studovali, podařilo vybavit, kromě těch, jejichž studium a praktikování standardně

zdání Treadgoldova bylo v silách takto předpřipraveného Fótia pořídit celou *Bibliothéku* během jednoho měsíce,³⁶ a to i díky tomu, že nečekaně rychle našel písaře, což byl jistě problém, a proto i výkon hodný zmínky spíše v Bagdádu než v Konstantinopoli.³⁷

Tyto okolnosti pak dobře řeší další otázky, byť je předchozí badatelé jako takové ani příliš nereflektovali. Zcela případně se totiž Jokisch dotazuje,³⁸ proč Tarasios požádal Fótia o *Bibliothéku* právě těsně před tím, než se mělo poselstvo vydat na cestu k ‚Assyřanům‘. Stejně tak oprávněně se divil³⁹ tomu, proč by měla Tarasia uspokojit i resumé, jejichž případnou menší kvalitu Fótios pro případ, že by Tarasios později náhodou narazil na příslušný

vzdělává v odborných naukách a teoretických vědách, od chvíle, kdy jsme snad dospěli k jakémusi citu a schopnosti posoudit text až ke stávajícímu shrnutí pojetému jako nástiny obsahu přečtených knih, dosahuje, myslím, tak velkého množství atd.“). K dalším otázkám, které z této ne zcela jasně srozumitelné pasáže vyplývají, srv. níže s. 71 s pozn. 79n. a s. 71n. s pozn. 82.

³⁶ Srv. TREADGOLD 1980, s. 23n., ale též výše s. 59 ke kontextu tohoto dobrozdání v Treadgoldově vlastní argumentaci.

³⁷ Srv. PHOT. *Biblioth.* praef. vers. 12-13 cit. výše na s. 53 s pozn. 3. AHRWEILER (1965, s. 360) právě kvůli tomu Konstantinopolis coby místo vzniku *Bibliothéky* zcela vylučovala (její řešení srv. výše s. 58n.). LEMERLE (1971, s. 42 a s. 180, pozn. 15), který jinak její argumentaci přijal (srv. níže s. 70 s pozn. 77), prohlásil tento bod za pouhou hypotézu, protože prý nalezení dobrého písaře mohlo být problémem i v Konstantinopoli. Dle DVORNIKA (1967, s. 574) s tím mohl mít Fótios problém prostě proto, že spěchal, a podle WILSONA (1968, s. 453) mohl kapacity kvalitních písařů příležitostně odčerpat běžný knižní obchod. K Hemmerdingerově reflexi dotyčné Fótiové poznámky srv. výše s. 58 v pozn. 17 a podobně už BURY (1912, s. 446 v pozn. 1) byl na jejím základě přesvědčen o tom, že práci na *Bibliothéce* začal Fótios v cizině. ZIEGLER (1941, s. 686) ji nijak nekomentoval, ale evidentně v ní problém neviděl proto, že ve svém překladu vztáhl adverbia ὀψὲ a θάττον ἢ nikoli k participiální konstrukci τυχόντες ὑπογραφέως, ale ke slovesu hlavní věty ἐκδεδώκαμεν, čímž ale dotyčná participiální konstrukce postrádá v textu jakýkoli *raison d'être*. V tom ho Wilson mlčky nenásledoval, a naopak mlčky ho, s odvoláním na „sense and syntax“, následoval TREADGOLD (1977, s. 345 s kom. na s. 347), což vzápětí (1980, s. 20n.) rozvedl poukazem na dřívější překladatele, Schotta a Freeseho, a současně upřesnil tím, že výše popsané pochopení textu prohlásil za přirozenější. A nelze nedodat, jak důmyslně se s touto poznámkou vypořádal HENRY (1959, s. 194, pozn. ke s. 1, ř. 24): „Cette affaire de secrétaire trouvée par hasard (τυχόντες) est une question capitale dans la recherche des origines de la *Bibliothèque*“. K jeho úmyslné zdrženlivosti nicméně srv. výše s. 58 v pozn. 20.

³⁸ JOKISCH 2007, s. 367 a 370.

³⁹ JOKISCH 2007, s. 369.

svazek *in extenso*, omlouval,⁴⁰ když by knihy byly dosažitelné v Konstantinopoli. Dobře pochopitelný je dále Fótiovův výběr resumovaných textů, či spíše opominutí těch, které evidentně také četl, zejména filosofů.⁴¹ Ti totiž byli k dispozici i v Byzanci, zatímco Fótios se zaměřil na ty texty, které tam byly postrádány.⁴²

Stejně tak jsou s nimi ale kompatibilní některé postřehy dřívějších badatelů, a to srovnatelně, ne-li lépe než s představou dostupnosti knih v Konstantinopoli. Nogara např. poukázal na to, že Fótios resumuje knihy ‚přečtené‘, a ne ‚vlastněné‘.⁴³ Reynolds s Wilsonem se podívovali tomu, že nevíme, od-

⁴⁰ Srv. PHOT. *Biblioth. praef. vers. 24-27*: εἰ δέ σοί ποτε κατ' αὐτὰ γενομένῳ τὰ τεύχη καὶ φιλοπονουμένῳ τινὰ ὑποθέσεων ἑλλιπῶς ἢ οὐκ εἰς τὸ ἀκριβὲς δόξουσιν ἀπομεμνημονεύσθαι, μηδὲν θαυμάσης („Nediv se, jestliže se kdy dostaneš k týmž knihám a budeš je pilně studovat a bude se ti zdát, že některá místa v podkladech jsme měli zapamatované nedostatečně nebo nepřesně“).

⁴¹ K Fótiově obeznámenosti s nimi srv. výklad HERGENRÖTHERŮV (1867, s. 327nn.) a ZIEGLERŮV (1941, s. 674nn.), pouze ji konstatují též KRUMBACHER (1897, s. 516) či REYNOLDS – WILSON (1974, s. 56). K jeho obeznámenosti s dalšími texty, včetně teologických, které vynechal, srv. TREADGOLD (1980, s. 7 s pozn. 32, ale i s. 33 a odkazy zde níže v pozn. 42).

⁴² Respektive právě těm věnoval největší péči, srv. PHOT. *Biblioth. praef. vers. 32-38*: ἤμῖν δὲ καὶ ὅσον ἐπιπολάζει τῶν ἀνεγνωσμένων καὶ οὐδὲ τὰς σὰς διὰ τὸ πρόχειρον ἴσως διαπέφευγε μελέτας, οὐδὲ τοῦτους τὴν ἐπὶ τοῖς ἄλλοις ὁμοίαν ἐθέμεθα φροντίδα, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐκούσιον τὸ ἀκριβὲς αὐτῶν ὑπερώφθη. εἰ δέ τι καὶ ἄλλο χρεῖωδες καὶ τῆς σῆς αἰτήσεως ἐπὶ πλεον ταῖς ὑποθέσεσι συνεισπίπτει, αὐτὸς μᾶλλον συνήσεις („My jsme pak těm knihám, které jsme přečetli, ale jsou rozšířené a snad neunikly tvým zájmům, protože jsou běžně dostupné, nevěnovali takovou péči jako jiným, ale záměrně jsme podrobnosti z nich opominuli. Ale jestli i jiné jsou nezbytné a spíše spadají do rámce podkladů, jak si o ně požádal, to posoudíš lépe sám“). GOOSSENS (1950, s. 515n.) však právě s touto pasáží operoval v rámci své představy, že si Fótios odvezl knihy s sebou, zatímco Tarasiovi v Konstantinopoli zbyly jen ty běžně dostupné. Každopádně je v tomto ohledu obsah *Bibliothéky* nejinstruktivnější shrnut KRUMBACHEREM (1897, s. 518), podle něhož jsou zahrnuty spisy gramatiků, řečníků, historiků, přírodovědců, lékařů, romány, koncilní literatura, akta mučedníků, životy svatých a z poezie pouze metrické parafráze biblických knih, a opominuti naopak básníci, Platón, Aristotelés, Thúkýdídés, Xenofón, Polybios, Pausaniás, Hippokratés a důležití křesťanští autoři (Plútarchos naopak opominut není, viz PHOT. *Biblioth. CCXLV*). A TREADGOLD (1977, s. 348) dodává, že jen stručně se Fótios zabýval Hérododem a Ísokratem, zatímco podrobněji k vynechaným básníkům i prozaickým textům srv. TREADGOLD (1980, s. 6n.). K jednomu dalšímu v tomto ohledu možná signifikantně opominutému dílu pak srv. níže s. 69.

⁴³ Srv. NOGARA 1975, s. 237n., podle něhož by ve spise věnovaném bratrovi bylo nejjednodušší hovořit o ‚našich‘ knihách.

kud se Fótiovy texty vzaly, a sice už bez podivu konstatovali, nicméně věc sama udivující je, že se žádné z nich na rozdíl od Arethových, tedy Fótiova následovníka, pokud jde o zájem o klasické texty, dosud nepodařilo identifikovat.⁴⁴ Dle názoru Mangova nemohly být v Konstantinopoli knihy dostupné pro Fótia jako dvorského úředníka, ale teprve poté, co se stal patriarchou.⁴⁵ V zásadě všeobecně rozšířeným názorem je, že *Bibliothéka* vznikla z poznámek a výpisků.⁴⁶ K tomu ovšem trefně poznamenal Ochoa, že ten, kdo si během četby pořizuje poznámky a výpisky, většinou nepočítá s tím, že k dané knize bude mít přístup i v budoucnu.⁴⁷

Některé problematické prvky konkurenčních konstrukcí dokonce řeší výrazně lépe. Např. Treadgold, který se stejně jako Jokisch domnívá, že Fótios přečetl knihy resumované v *Bibliothéce* během vyhnanství, ovšem nikoli v Bagdádu, musí proto předpokládat, že jeho rodina byla schopna si je do místa, kde toto vyhnanství trávila, všechny přivést či nechat později poslat.⁴⁸ Dle tvrzení Mangova ovšem není znám Byzantincem, který by vlastnil tolik knih, jejichž cena navíc podle jeho odhadu dosahovala částky ekvivalentní půl milionu dolarů.⁴⁹ Naopak některé oprávněné námitky proti konstrukcím konkurenčním tuto neruší.⁵⁰

⁴⁴ Srv. REYNOLDS – WILSON 1974, s. 56 a 57. WILSON (1968, s. 454) oprávněně odmítl patriarchální knihovnu. OCHOŮV (1990, s. 19) pokus specifikovat, že pocházely z různých knihoven soukromých, klášterních či palácových, je pouhou spekulací. U DOSTÁLOVÉ (1990, s. 163n.) se zase vyskytuje domněnka, že v mládí mohl mít Fótios přístup do knihovny Leonta Mathématika, ani tu však nelze podložit.

⁴⁵ Srv. MANGO 1975, s. 41, ale také výše na s. 58 v pozn. 18 poznámku k výkladu Olgy Pinto.

⁴⁶ K čemuž srv. i zde výše s. 54; 58n.; 59.

⁴⁷ Tak OCHOA 1990, s. 21, pozn. 42.

⁴⁸ Tak TREADGOLD 2002, s. 7, zatímco přímo se vznikem *Bibliothéky* ve vyhnanství, možná ve vězení, počítal snad už GIBBON (1898, s. 105), aniž by to však dal do jakékoli souvislosti se svou úvahou referovanou výše na s. 55n. Zřejmě však měl na mysli období, kdy byl Fótios sesazen z patriarchálního stolce, což by ovšem bylo v rozporu s téměř všeobecným (odhlédnuto od odpůrců autentičnosti Tarasiovy úlohy) míněním, podle něž vznikla naopak předtím, než na něj Fótios v roce 858 poprvé nastoupil.

⁴⁹ Srv. MANGO 1975, s. 39. A navíc je třeba zohlednit další dobré postřehy téhož badatele (1975, s. 43 a srv. i LEMERLE 1971, s. 191n.), totiž to, že Fótios často tvrdí, že konzultoval několik různých rukopisů téhož díla, a leckdy poukazuje i na rozdíly mezi nimi.

⁵⁰ Např. TREADGOLD (1980, s. 25 s pozn. 23) připisuje vznik mylné představy, že pořadí jednotlivých resumé v *Bibliothéce* odpovídá pořadí, v kterém Fótios knihy

Dvěma brilantními postřehy ke zprávě o Fatjúnovi v *Kitáb al-fihrist* Josischovu argumentaci dále podpořil Olof Heilo.⁵¹ Fatjún je v ní totiž navštíven několika muslimy, když v Bagdádu dlí v římské čtvrti, dle Heila však jen krátkodobě, ale současně zde dříve pobýval mnohem déle a pravidelně se setkával s islámským teologem Abdalláhem ibn Kullábem, který ovšem zřejmě krátce před touto návštěvou zemřel. A dále podle Heila z téže zprávy vyplývá, že tento Fatjún byl zběhlý v diskusích mezi křesťany a muslimy a na jednu takovou se zrovna chystal. A protože Ibn Kulláb zemřel v roce 855 a účelem poselstva toho roku snad mohla právě taková diskuse konaná před chalífou v Sámarrá být,⁵² je velmi dobře možné, že Fatjún, tedy Fótios, byl právě jeho členem a účelem jeho zastávky v Bagdádu by pak samozřejmě mohlo být i pořízení *Bibliothéky*, byť samotný Heilo se od takového závěru skoro až distancuje.⁵³

četl, těm, kteří počítali se vznikem *Bibliothéky* během cesty poselstva. Pokud se však Fótios v Bagdádu pouze vracel ke knihám, které zde četl už dříve, problém, jakkoli možná jen Treadgoldem sugerovaný, odpadá každopádně.

⁵¹ HEILO 2010, s. 159nn., zejm. 163nn. Jeho dalšími dobrými postřehy je, že Bagdád nebývá v byzantských pramenech označován jako ‚Assýrie‘, ale jako ‚Babylón‘ (2010, s. 160, pozn. 951), že Ps.SYMEON MAGIST. *Chron.* 35 [p. 673 Bekker] častuje Fótia výrazy Χαζροποσσωπος, a zejména μαρζούκα, což je výraz arabský a znamená ‚požehnaný bohem‘ (2010, s. 161 s pozn. 961), že je Fatjún v *Kitáb al-fihrist* zmíněn ještě jednou, a to mezi těmi, kdo přispěli k procesu překládání cizí literatury do arabštiny, kteřížto muži se většinou rekrutovali z Řeků či Syřanů žijících pod vládou Abbásovců (2010, s. 165), že THEOPHAN. CONT. *Chronogr.* IV 29 [p. 192 Bekker] naznačuje, že úroveň vzdělání v tehdejší Konstantinopoli byla nízká, což příliš nenahrává představě, že by právě tam Fótios mohl získat to své (2010, s. 166), a že další zprávy o Fótiovi svědčí o jeho ovlivnění al-Kindím (2010, s. 167n.).

⁵² K poselstvu z roku 855 srv. výše s. 62 s pozn. 33, ale také DVORNÍK 1967, s. 569nn. a 575n. O takovém poselstvu totiž hovoří staroslověnský *Život Konstantinu*, v jehož zprávě tento badatel nachází jak prvky nevěrohodné, tak i důvěryhodné detaily. Údaj o věku Konstantinovu by ovšem toto poselstvo datoval do roku 851, účastnil-li se ho však i Fótios, což je ale vinou zmatečného textu jen hypotetické, pak by jistě stihl *Bibliothéku* (k Dvorníkově názoru na proces jejího vzniku srv. výše s. 59) před tím, než se stal patriarchou, dokončit. Pro rok 855 však hovoří postava dvorského úředníka Geórgia, jehož účast zmiňuje jak tento, tak i arabské prameny, které poselstvo datují právě do roku 855. Historicitu zmíněné diskuse však zpochybnil VAVRÍNEK (2000), zatímco LEMERLOVA (1971, s. 38, pozn. 48) kritická poznámka ústí v odmítnutí možné identifikace Geórgia s Fótiem, což však Dvorník na mysl neměl, zatímco to, že Geórgios je zmiňován i v arabských pramenech, je reflektováno až níže (1971, s. 39), kde je ovšem poukázáno na to, že toto jméno v nich je obtížně čitelné a rekonstruované i jako ‚Karbeas‘ nebo ‚Kyriakos‘.

⁵³ Srv. HEILO 2010, s. 169.

Jeden podpůrný argument vyplývá i z výkladu Gutasova,⁵⁴ byť se zdá, že ačkoli i tento badatel polemizoval s Lemerlovým pojetím byzantského humanismu zrodivšího se výhradně na základě impulzů ze samotné Byzance,⁵⁵ sám přímo nepočítal s tím, že by Fótios četl knihy resumované v *Bibliothéce* mimo její území.⁵⁶ Zároveň ale považoval za spíše anekdotické zprávy o arabských akvizicích řeckých textů z území Byzance, a zejména o vyslancích chalífů nebo učenců, kteří tam po nich měli pátrat, zatímco zprávy o textech získaných jako kořist z dobytých měst podle něj mohou, ale nemusí být pravdivé.⁵⁷ Dále poukázal na to, že referuje-li Hunajn ibn Ishák o svých úspěších při pátrání po neznámých řeckých textech, nikdy v této souvislosti nezmiňuje město, které by bylo pod byzantskou nadvládou, natož Konstantinopolis, ale Damašek, Beroiu a Karrhy.⁵⁸ Stejně tak Kustá ibn Lúká, který si do Bagdádu, kde si hodlal překládáním řeckých textů vydělávat peníze, přinesl řecké rukopisy,⁵⁹ si je přinesl ze svého rodného města, jímž byla Héliopolis.⁶⁰ I z Gutasova výkladu tedy plyne přinejmenším to, že setkat se s řeckými texty na území abbásovského chalífátu nemusel být problémem, zatímco o území Byzance se nelze domnívat, že to na něm problémem být nemohlo.

⁵⁴ GUTAS 1998, s. 175nn.

⁵⁵ K čemuž srv. odkaz níže na s. 73, pozn. 88.

⁵⁶ K jeho vyjádření srv. GUTAS 1998, s. 186, nicméně jednak se přímo k této otázce nevztahuje a jednak mi bohužel není zcela jasný jeho smysl. Jinde (1998, s. 59 a srv. i s. 53nn.) však tento badatel vyslovil závažné pochybnosti o tom, že by se jakékoli řecké texty nacházely v *Domě moudrosti* (*Bajt al-hikma*), jak s tím počítal Jokisch (srv. výše s. 60 v pozn. 29). Tato knihovna totiž ve zprávách o překladech z řečtiny do arabštiny nikdy nefiguruje – a to na rozdíl od zpráv o překladech z perštiny – jako místo nálezu řeckého rukopisu, ba ani ji jako místo, kde by po nich pátral, nezmiňuje Hunajn ibn Ishák a ani an-Nadím, ačkoli specifikuje, že jeho himjarské a aithiopské rukopisy pocházejí z al-Ma'múnovy knihovny. Účel její existence byl ostatně zřejmě jiný, zkrácené představy moderních badatelů jsou poplatné jednak nedostatku relevantních zpráv a jednak nedoceníení významu těch několika málo, které máme.

⁵⁷ Tak GUTAS 1998, s. 178. Z jiného místa jeho výkladu (1998, s. 123) však je patrné, že tím má nejspíše na mysli zmínku Ibn Džuldžulovu, tedy andalusského lékaře 10. stol., latinsky zvaného Gilgil, o starých medicínských textech získaných z Ankýry, Amoria a Malé Asie v roce 838 chalífou al-Mu'tasimem.

⁵⁸ GUTAS 1998, s. 178n.

⁵⁹ GUTAS 1998, s. 185.

⁶⁰ GUTAS 1998, s. 138n., kde navíc vysvětluje, že jde vlastně o ,Kónstantína, syna Lúkova'.

V několika momentech lze Jokischovu konstrukci dále promyšlet a rozvíjet. Důvodem, proč Tarasiovi část četby unikla, mohlo být i to, že byl mladší než Fótios a teprve později dospěl do věku, kdy se jí mohl účastnit.⁶¹ Tomu by napovídala i Fótiova slova „které jsi s námi jako svým posluchačem ještě nečetl“.⁶² Další indicie svědčí o tom, že své vyhnanství trávil Fótios skutečně v Bagdádu, a Jokisch se tak oprávněně domnívá, že jeho nominace do poselstva byla jeho důsledkem.⁶³ Detailem, který je v této souvislosti třeba zdůraznit, je totiž to, že si tuto nominaci vyžádali sami členové poselstva.⁶⁴ A navíc existují dobové zmínky o Fótiových dobrých vztazích s východními emíry.⁶⁵

Fótios snad také sám zdůrazňuje, že v *Bibliothéce* resumuje díla, která v Konstantinopoli nejsou k dispozici: „Těch, které scházejí, je bez patnáctého dílu z tří set kromě jedné a ne více“.⁶⁶ Některé okolnosti (ne)dochování textů dějepisců Eunapia ze Sard a Malcha z Filadelfeie, respektive srovnání informací, které o nich podává Fótios, s fragmenty dochovanými v konstantinovských excerptech a slovníku *Súda* a v případě toho prvního i textem jeho epitomizátora Zósima, opravdu mohou nasvědčovat tomu, že Fótios měl k dispozici jiné texty, než měli v Konstantinopoli zmínění excerptoři, autor

⁶¹ Viz ovšem výše s. 53 v pozn. 2, nicméně Treadgoldův postřeh, podle něhož byl naopak mladší Fótios, je sice brilantní, ale sám o sobě neprůkazný. Byli-li však vlastními bratry opravdu jen Fótios a Tarasios a nikoli už další tři bratři, o čemž ale nevíme, pak by zřejmě věkový rozdíl mezi Fótiem a Tarasiem nebyl příliš velký.

⁶² PHOT. *Biblioth.* praef. vers. 6-7: ὧν οὐπω εἰς ἀκοάς ἡμῶν ἀνέγνως (ke kontextu srv. výše s. 53 s pozn. 3). Klíčový je tu samozřejmě výraz οὐπω, který chápu v jeho původním časovém významu, a nikoli jen jako pouhou zápornku, nicméně ani takové čtení nelze vyloučit.

⁶³ Srv. výše s. 62 a dále s. 66 k možnému účelu poselstva v podání Heilově.

⁶⁴ Srv. výše s. 53 s pozn. 3. Je ovšem třeba podotknout, že překlad spojení τῶ τε κοινῶ τῆς πρεσβείας není jednoznačný, v tomto smyslu ho, s odvoláním na Buryho doporučení, chápal FREESE (1920, s. 15, pozn. 4), odmítaje pradávny Schottův překlad ‚senát‘, v čemž ho následovali HENRY (1959, s. 1 s pozn. 1), s poukazem na tradiční řecký termín pro senát, totiž σύγκλητος, a TREADGOLD (1977, s. 344). U významu ‚senát‘ však mlčky zůstal ZIEGLER (1941, s. 686).

⁶⁵ SRV. HERGENRÖTHER 1867, s. 343 s pozn. 27.

⁶⁶ PHOT. *Biblioth.* praef. vers. 8-9: ταῦτα δὲ ἐστὶ πεντεκαίδεκάτω μέρει τῶν τριακοσίων ἐφ’ ἐνὶ καὶ οὐ πλέον ἀπολείποντα (ke kontextu srv. výše s. 53 s pozn. 3). Výraz ἀπολείποντα žádný z moderních překladatelů nijak zvlášť neakcentuje, zřejmě proto, že se domnívají, že odkazuje ke knihám, které Tarasios nečetl. V takovém případě bych ale očekával spíše participium aoristu či perfekta média či přímo pasiva, ale toto je tvar prezentu aktiva.

Súdy či Zósimos.⁶⁷ Fótiovo překvapivé opomenutí Priska z Pania zase nemuselo být poplatné nezájmu, ale případnému povědomí o tom, že text jeho díla v Konstantinopoli k dispozici je.⁶⁸ To ale samozřejmě neznamená, že díla zahrnutá v *Bibliothéce* v Konstantinopoli dostupná být nemohla, Fótios jen ještě nemusel mít o tamní situaci dobrý přehled a současně se některá mohla objevit až později. Samotný Fótios i jeho výše zmíněný následovník Arethás jsou ostatně sháněním knih proslulí,⁶⁹ takže zdroje k jejich sehnání evidentně byly. A jsme informováni i o tom, že např. rukopis Dexippových *Skýthik* se mohl znenadání vynořit ještě i ve 12. stol.⁷⁰ A jistě ne všechny, leckdy ještě pozdější, obskurní katalogy rukopisů obsahující tituly dnes už nedochovaných děl musejí být padělký.⁷¹ Naproti tomu situace počátku 9. stol. skutečně mohla být horší.⁷²

Téměř nezohledněna zůstala otázka přítomnosti heretické literatury v Konstantinopoli. S Hemmerdingerovým argumentem se pokusil vypořádat jen Nigel Wilson,⁷³ ale nepříliš úspěšně. Že se ji byzantské církevní autority

⁶⁷ Srv. PRCHLÍK 2012, s. 216n. s pozn. 27 a s. 224nn. s přísl. pozn. k Eunapiovi a s. 227n. v pozn. 68 a s. 231n., pozn. 77 k Malchovi.

⁶⁸ K této hypotéze srv. PRCHLÍK 2012, s. 230n. v pozn. 76.

⁶⁹ K Fótiovi srv. NICET. DAVID, *Vit. Ignat.* 21 [p. 34 Smithies – Duffy], který mezi jeho dispozicemi uvádí i ὁ πλοῦτος δι' ὃν καὶ βιβλος ἐπ' αὐτὸν ἔρρει πᾶσα („bohatství, kvůli němuž u něj mizí i každá kniha“), k Arethovi jeho vlastní, jistě nadnesené, přiznání, jaký účinek na něj má intelektuální úroveň Leonta VI., ARETH. CAES. *Script. min.* 65 [vol. II, p. 46 Westerink]: οὐκέτι μοι συνωνεῖσθαι βιβλία φροντίς, τὴν τῶν βιβλίων διψᾶν ἀπεσχοράκισμα („už nemám starost o skupování knih, lačnost po knihách jsem proklel“), a dále ke známým informacím o jeho akvizicích REYNOLDS – WILSON 1974, s. 57.

⁷⁰ Srv. IOANN. TZETZES *Epist.* 58.

⁷¹ Ke sporu o jeden takový srv. PRCHLÍK 2012, s. 229 s pozn. 73.

⁷² Srv. výše s. 66 v pozn. 51, zatímco zpráva v *Hist. de Leon. Bard. Armen. fil.* 10-11 [p. 350 Bekker], podle níž si Ióannés Grammatikos vyžádal od císaře Leonta V. povolení, aby mohl v klášterech a kostelech konzultovat dávné knihy, a shromáždil jich prý velké množství, zřejmě není v tomto ohledu relevantní vzhledem k tomu, že Ióannés údajně tvrdil, že jejich obsah zapovídá uctívání ikon, čímž pádem šlo zřejmě především o literaturu teologickou. Na druhou stranu i z této zprávy vyplývá, že po knihách musel pátrat. REYNOLDS – WILSON (1974, s. 58) zase zmiňují dávné a hodnotné knihy získané tehdy z kappadocké Kaisareie, nicméně jejich zdroj, GEORG. SYNCCELL. *Eclog. chronogr.* 382 [p. 240 Mosshammer], hovoří jen o jednom rukopisu Bible, který z tamní knihovny získal.

⁷³ WILSON 1968, s. 453n. DVORNIKOVO (1967, s. 573) prostě konstatování, že heretická literatura v Konstantinopoli dosažitelná byla, ponechávám stranou, stejně jako

snažily eliminovat, totiž skutečně dokládají dva případy z 12. stol., nicméně cenzura nemohla být stoprocentní, a tak ji prý Fótios mohl číst v zapadlých klášterních knihovnách v zapomenutých opisech z 5. či 6. stol., případně mu informace mohly dodat jiné osoby, které na východ cestovaly. Jenže právě v 5. a 6. stol. byla heretická literatura ničena též, a to dosti intenzivně,⁷⁴ a současně se lze spolehnout na to, že Fótios resumovaná díla přečetl sám.⁷⁵

K některým bodům Jokischovy konstrukce samozřejmě existují i variantní návrhy, žádný však není podpořen tak, aby ji vylučoval. Za cíl Fótiova poselstva byla např. považována i Persie nebo některý východní emirát.⁷⁶ Navržené byly i různé datace, takže ve hře jsou celkem čtyři: 838, 845, 851 a 855.⁷⁷

protiargument HALKINŮV (1963, s. 417, pozn. 3), spočívající toliko ve zdůraznění pasáže probrané výše na s. 57 s pozn. 15.

⁷⁴ Srv. SPEYER 1981, s. 149nn.

⁷⁵ Srv. výše s. 62 v pozn. 35 a k tomu dále PHOT. *Biblioth.* CCLXVIII 496b 38-40, kde sám přiznává, že řeči Lykúrgovy ještě nečetl, takže lze předpokládat, že všechna ostatní díla ano. A že tomu tak skutečně je, je navíc zřejmé z toho, co uvádí TREADGOLD (1980, s. 5 s pozn. 23).

⁷⁶ Jde ovšem o návrhy pradávné, k nimž srv. HERGENRÖTHER (1867, s. 343 s pozn. 25), který ovšem ten druhý nikomu nepřipisuje, takže snad jde o jeho vlastní úvahy, kterou však zřejmě nepreferoval. Uvádí je ještě FREESE (1920, s. 15 v pozn. 3), první jen s vágním odkazem na „others“, druhý bez dalšího odkazu připisuje Burymu.

⁷⁷ Pro první z nich byla AHRWEILER (1965, s. 356nn.) a LEMERLE (1971, s. 40; 179n.; 190), k druhému srv. výše s. 62 v pozn. 33, k třetímu výše s. 66 v pozn. 52, s posledním operovali ORTH (1928, s. 6); SEVERYNS (1938, s. 1n.); HEMMERDINGER (1956, s. 102); HENRY (1959, s. xx); DVORNIK, k jehož názoru srv. výše s. 66 v pozn. 52, a REYNOLDS – WILSON (1974, s. 55). Ahrweiler argumentovala zejména tím, že Tarasia Fótios netituluje jako patricia, jak to činí v pozdějších dopisech, že jeho role v poselstvu nebyla významná a že šlo o poselstvo, které pro své členy představovalo nebezpečí, přičemž poselstvo v roce 838 cestovalo do Malé Asie, aby zde po ztrátě Amoria uzavřelo ponižující mír. Proti tomu prvnímu namítl DVORNIK (1967, s. 574), že úvodní dopis je laděn osobně, přesvědčivější však je TREADGOLD (1980, s. 26 a srv. i 2002, s. 11), který odmítá jakékoli datum před smrtí Theofilovou v roce 842, s čímž souhlasím, a poukazuje (1980, s. 27) na to, že většina Fótiových dopisů zřejmě pochází až z období jeho prvního patriarchátu. U SEVERYNSE (1938, s. 9) naopak nacházím dobrý argument pro preferenci roku 855: brzy po jeho návratu, který datovat nelze, došlo ke známé aféře, jejímž vyústěním bylo Fótiovo pozvednutí na patriarchální stolec. Tyto a následné události pak znemožnily, aby Fótios připravil standardní vydání *Bibliothéky*. TREADGOLD (2002, s. 10 a srv. i s. 11 a 1980, s. 27) obhájí rok 845 mimo jiné tím, že v *Bibliothéce* nejsou zahrnuty důležité spisy obhájců ikonodúlie, podle něj proto, že je Fótios ještě nebyl schopen dohledat poté, co

Dále je sporné, zda Fótios knihy opravdu četl s nějakým širším kruhem,⁷⁸ anebo je *Bibliothéka* plodem jeho samostatného studia. Tato druhá možnost je však obhajována na základě pasáže, jejíž smysl je každopádně problematický, jak si všiml (pouze!) Wilson.⁷⁹ Její alternativní čtení je ale naopak velmi kompatibilní s představou, že Fótios v Bagdádu už sám pouze letmo prolistovával knihy, jejichž obsah znal z dřívějšíka,⁸⁰ kdy je ovšem mohl číst i s nějakým širším kruhem, o jehož existenci některé indicie svědčí.⁸¹ Disku-

je ikonoklastický režim potlačil, což by svědčilo o tom, že skončil krátce předtím. Srv. nicméně výše s. 64 v pozn. 42 k charakteru knih, které Fótios úmyslně opomíjel, pročez lze stejně dobře uvažovat o tom, že i tyto byly dostupné snadno, a právě proto je Fótios do *Bibliothéky* nezahrnul. Další Treadgoldova výše (s. 62 s pozn. 33) zmíněná námitka proti roku 855 není neprůstředná, protože reálný cíl poselstva nemusel být původně zamýšleným. A Fótios jistě mohl do Bagdádu pokračovat proto, aby přání Tarasiovo splnil.

⁷⁸ DOSTÁLOVÁ (1990, s. 98) zmiňuje, že „Fótiova *Bibliothéka* bývá považována za plod diskusí literárního salónu“, nicméně její vlastní názor byl jiný, srv. výše s. 54. Pro byli evidentně Bury a Orth, k čemuž srv. výše s. 54 v pozn. 4 a s. 56 s pozn. 11, DVORNÍK (1967, s. 571 a 573) a spíše pro WILSON (1968, s. 452).

⁷⁹ Jde o pasáž probranou výše na s. 62 v pozn. 35. K její interpretaci v tomto duchu srv. ZIEGLER (1941, s. 689n.) a TREADGOLD (1980, s. 22), který ji zřejmě má na mysli též, i když se odvolává pouze na to, že to Fótios sám říká, aniž však specifikuje, kde. WILSON (1968, s. 452) však oprávněně poukazuje na problematickou návaznost první a třetí věty, kterou řeší v duchu Zieglerově překladem spojení εἰς ἀνάμνησιν ἐλθεῖν jako „to commit to memory“, i když s výhradou. U samotného ZIEGLERA (1941, s. 688) nacházím „in mein Gedächtnis aufgenommen habe“, u TREADGOLDA (1980, s. 18) „to come to our memory“, zatímco na jeho přirozeném významu trvá jen HENRY (1977, s. 214): „qui me sont revenus en mémoire“.

⁸⁰ Viz můj překlad výše na s. 62 v pozn. 35. Návaznost vskutku není ideální, nicméně sám jsem toho názoru, že ve spěchu diktující Fótios se spíše dopustil tohoto prohrěšku než vady v rovině lexikálně-sémantické.

⁸¹ Pasáž, v níž se Fótios odvolává na „posluchače“ (εἰς ἀκοὰς ἡμῶν), probraná výše na s. 53 s pozn. 3, průkazná není, protože Fótios mluví v plurálu i o sobě samotném, takže může jít jen o posluchače jednoho, totiž právě Fótia. TREADGOLD (1980, s. 22 s pozn. 13) pochopitelně jinou možnost ani nepřipouští, nicméně jeho argumentace, založená na důsledném vztažení úplně všech Fótiových plurálů k tomuto údajnému kruhu, absurdizuje právě tuto argumentaci, a nikoli myšlenku tohoto kruhu jako takovou. Na zajímavé svědectví totiž upozornil CANFORA (1998), a to na úvodní poznámku 9. kánonu protifótiovského VIII. ekumenického koncilu (869-870), která se ovšem dochovala jen v latinském překladu papežského archiváře Anastasia Bibliothecaria, sice soudobém, ale podezřelém z toho, že text je interpolován, zatímco dochované verze řecké jsou jinými považovány jen za výtahy. Klíčovými

tovat lze i o tom, jak velkou část své četby Fótios v *Bibliothéce* resumuje, potažmo o tom, jak zaujatým čtenářem byl Tarasios.⁸²

Samozřejmě však nelze tvrdit, že Jokischova konstrukce nemá slabiny. Některé ostatně už výše vplynuly⁸³ a dále je např. dobrým postřehem Kazhdanovým, že resumé v závěrečné části *Bibliothéky* jsou zdaleka nejdelší v celém díle, což příliš nesouzní s představou, že vznikala ve spěchu, ať už v Bagdádu, nebo v Konstantinopoli před odjezdem poselstva.⁸⁴

slovy jsou *multo ante tyrannicum praesidatum propriae manus subscriptionibus muniebat adhaerentes sibi clientes, ad discendam sapientiam quae a deo stulta facta est* („dlouho před svým svévolným předsedováním kryl vlastnoručními podpisy své loajální chráněnce, aby je vyučoval moudrosti, z níž bůh učinil hloupost“). TREADGOLD (2002, s. 10 v pozn. 35) toto svědectví sice šmahem odmítá, ale proto, že (jako ovšem i Canfora) spojení *propriae manus subscriptionibus* chápe ve smyslu „spisy podepsané vlastní rukou“, čímž pádem by celá pasáž k sezením nějakého kruhu směřovat nemusela. Sám však, jak je patrné z mého překladu, dávám přednost podpisům v technickém slova smyslu, tedy že jde o obvinění, v moderní mluvě, ze „zneužívání úřední pravomoci“, a tedy že inkriminované vyučování mohlo probíhat např. právě během společných čteb. V tom mě neruší ani výše naznačená možnost, že může jít o interpolaci, neboť by to byla interpolace dobová, a tedy dost možná založená na aktuálních informacích.

⁸² TREADGOLD (1980, s. 7 a 23, nicméně srv. i s. 4) má zřejmě na mysli tutéž problematickou pasáž probranou výše na s. 62n. v pozn. 35 i tehdy, když tvrdí, že sám Fótios říká, že v *Bibliothéce* rekapituluje všechnu svou dosavadní četbu kromě školní. V takovém případě by Tarasios příliš zaujatým čtenářem nebyl, protože na četbu společnou by zbývaly právě jen školní texty. K tomu prvnímú ale sám v inkriminované pasáži důvod nenacházím a proti druhému svědčí to, že Fótios zahrnul do *Bibliothéky* přibližně 70 řečí Hímeriových, které školními texty nebyly, ale přečetli je s Tarasiem společně, k čemuž srv. PHOT. *Biblioth.* CLXV 108b 28-30: τούτους οὐμαί τοὺς λόγους μόνους τοῦ σοφιστοῦ Ἱμερίου, περὶ ποῦ ο' ὄντας, κατὰ πρόσωπον ἡμῶν τὴν σὴν φιλοπονίαν ἀνεγνωκέμαι („Domnívám se, že tvá příčinlivost přečetla za našeho dohledu pouze tyto řeči sofisty Himeria, jichž je tak kolem 70“), nedošlo-li ovšem zde k porušení textu, pokud by z něj totiž vypadla zápornka, měl by Fótios na mysli naopak řeči, které, na rozdíl od jiných – čímž by zde vyvozený argument zůstal nedotčen – společně nepřečetli. Domněnku TREADGOLDOVU (1980, s. 22n.), že těmito společně přečtenými knihami mohly být právě jen Hímeriovy řeči, či že jich nebylo o mnoho více, nesdílím, nicméně jeho postřehy ke knihám, které Fótios evidentně četl, ale nezahrnul do *Bibliothéky* (tamtéž a srv. i 1980, s. 63n.), jsou dobré. Nikterak ale nedokazují, že by žádné další už Fótios nečetl.

⁸³ Srv. výše s. 66 v pozn. 52.

⁸⁴ Tak KAZHDAN 2006, s. 12.

Současné je však zřejmé, že přezírání a dehonestiční poznámky, jaké utřil ještě Hemmerdinger,⁸⁵ už nejsou na místě. Některé konkrétní námitky byly vzneseny oprávněně, např. dlouhý čas, který četba všech děl resumovaných v *Bibliothéce* musela zabrat, vedl při nepočítání s Fótiovým vyhnanstvím v Bagdádu k závěru, že musela probíhat v Konstantinopoli, celkem pochopitelně.⁸⁶ Toto vyhnanství však tuto nesnáz eliminuje. Proto je škoda, že byzantinisté Jokischovy a Heilovy argumenty zatím zřejmě neregistrují a debata stagnuje.⁸⁷ Paul Lemerle se svého času snažil obhájit své hluboké přesvědčení, že všechny Fótiem resumované texty byly dostupné v Konstantinopoli.⁸⁸ Reynolds s Wilsonem na tomtéž, byť nevysloveném, předpokladu založili své přesvědčení, že byzantské církevní autority se nepokoušely uvalit na literaturu cenzuru, pro což spatřovali silný argument v tom, že Fótios četl dokonce protikřesťanské spisy.⁸⁹ Tento druhý předpoklad je samozřejmě

⁸⁵ MANGO (1975, s. 38) jeho návrh ohodnotil jako absurdní a nezasluhující další diskusi. Podobně striktní byli LEMERLE 1971, s. 40n., pozn. 57; NOGARA 1975, s. 241 v pozn. 84 a srv. i ŠEVČENKO 1974, s. 1532 a 1535. A TREADGOLD (1980, s. 13 s pozn. 46) rovnou hovoří o moderním mýtu a kritizuje Henryho, že ho bere vážně, i (2013, s. 107 v pozn. 102) Kazhdana, že ho neodmítl. K postoji těchto dvou srv. výše s. 58 v pozn. 20.

⁸⁶ Srv. LEMERLE 1971, s. 41 a DOSTÁLOVÁ 1990, s. 164n. S mnohaletou četbou jako nutností ostatně operoval už KRUMBACHER (1897, s. 519) a REYNOLDS – WILSON (1974, s. 55) rovnou hovoří o dvaceti letech. Jeden pozoruhodný údaj ke srovnání nabízí CASS. DIO LIII 19,6 a LXXII 23,5, totiž tvrzení, že přečetl mnoho knih a že sbíráním materiálu ke svým dějinám strávil deset let. Jiné námitky však byly málo případné, na jednu takovou, totiž že je jeho hypotéza nepravděpodobná, ostatně odpověděl trefně už sám HEMMERDINGER (1971, s. 37): „quelle est l'hypothèse invraisemblable? Serait-ce celle qui consiste à supposer que les manuscrits analysés par Photius se trouvaient en 855 à Bagdad? Alors que c'est à Bagdad que Hunain ibn Ishâq (809-873) a traduit en syriaque puis en arabe une si grande partie de la littérature grecque?“.

⁸⁷ Srv. TREADGOLD 2013, s. 107 v pozn. 102. Ten totiž bez jakékoli reflexe argumentů Jokischových opakuje coby jediný protiargument to, že Bagdád nemohl být cílem žádného tehdejšího byzantského poselstva. Jak však bylo řečeno výše na s. 62, Jokischova konstrukce s tím ani nepočítá.

⁸⁸ LEMERLE 1971, s. 22nn., zejm. 30nn.

⁸⁹ Srv. REYNOLDS – WILSON 1974, s. 56 a k tomu dále tamtéž, s. 44n. Je ovšem otázkou, co přesně tím mají na mysli, protože klasické protikřesťanské polemiky typu Kelsovy, Porfyriovy či Iulianovy Fótios nikde nezmiňuje. Protikřesťanský zaměřený však byly dějiny Eunapia ze Sard, Olympiodóra z Théb a Zósimovy (PHOT. *Biblioth.* LXXVII; LXXX; XCVIII) a Damaskiův životopis Ísidóra (PHOT. *Biblioth.* CLXXXI+CCXLII).

v ohrožení, ten první, alespoň pokud jde o přítomnost knih v Konstantinopoli a potažmo její kulturní úroveň, být ale nemusí. Jak už bylo výše řečeno, svědčí o ní i jiné prameny než jen Fótiova *Bibliothéka*.

Citovaná literatura:

- ABBELOOS, Joannes Baptista – LAMY, Thomas Josephus. *Gregorii Barhebraei Chronicon ecclesiasticum*. Tomus III. Parisiis: Maisonneuve / Lovanii: Peeters 1877.
- AHRWEILER, Hélène. Sur la carrière de Photius avant son patriarcat. *Byzantinische Zeitschrift*, 1965, 58, s. 348-363.
- BECK, Hans-Georg. Überlieferungsgeschichte der byzantinischen Literatur. In *Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur. Band 1. Antikes und mittelalterliches Buch- und Schriftwesen, Überlieferungsgeschichte der antiken Literatur*. Zürich: Atlantis 1961, s. 423-510.
- BERGSTRÄSSER, Gotthelf. *Hunain ibn Ishāq, Über die syrischen und arabischen Galen-Übersetzungen*. Leipzig: Brockhaus 1925.
- BURY, John Bagnell. *A History of the Eastern Roman Empire. From the Fall of Irene to the Accession of Basil I. (A.D. 802-867)*. London: Macmillan 1912.
- CANFORA, Luciano. Le «cercle des lecteurs» autour de Photios: une source contemporaine. *Revue des études byzantines*, 1998, 56, s. 269-273.
- DODGE, Bayard. *The Fihrist of al-Nadīm, A Tenth-Century Survey of Muslim Culture*. New York / London: Columbia University Press 1970. <<http://www.kroraina.com/arab/an/index.html>> [dostupné jsou jen části textu]
- DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad 1990.
- DVORNIK, Francis. The embassies of Constantine-Cyril and Photius to the Arabs. In *To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday 11 October 1966*. Volume I. The Hague / Paris: Mouton 1967, s. 569-576.
- FREESE, John Henry. *The Library of Photius*. Volume I. London: Society for Promoting Christian Knowledge / New York: Macmillan 1920.
- GIBBON, Edward. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Edited in seven volumes with introduction, notes, appendices, and index by J. B. Bury. Vol. VI. London: Methuen & Co. 1898.
- GOOSSENS, Godefroy. Le sommaire des Persica de Ctésias par Photius. *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1950, 28, s. 513-521.

- GUDEMAN, Alfred. Ioannes (21). In *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. IX. Stuttgart: Metzler 1916, s. 1764-1793.
- GUTAS, Dimitri. *Greek Thought, Arabic Culture. The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early 'Abbāsid Society (2nd-4th/8th-10th Centuries)*. London / New York: Routledge 1998.
- HALKIN, François. La date de composition de la «Bibliothèque» de Photius remise en question. *Analecta Bollandiana*, 1963, 81, s. 414-417.
- HEILO, Olof. *Seeing Eye to Eye: Islamic Universalism in the Roman and Byzantine Worlds, 7th to 10th Centuries*. Dissertation, Universität Wien. Wien 2010. <http://othes.univie.ac.at/10921/1/2010-07-21_0549369.pdf>
- HEMMERDINGER, Bertrand. Les «notices et extraits» des bibliothèques de Bagdad par Photius. *Revue des études grecques*, 1956, 69, s. 101-103.
- HEMMERDINGER, Bertrand. Le «codex» 252 de la Bibliothèque de Photius. *Byzantinische Zeitschrift*, 1965, 58, 1-2.
- HEMMERDINGER, Bertrand. Photius à Bagdad. *Byzantinische Zeitschrift*, 1971, 64, s. 37.
- HENRY, René. *Photius, Bibliothèque, tome I («Codices» 1-84)*. Texte établi et traduit par René Henry. Paris: Belles Lettres 1959.
- HENRY, René. *Photius, Bibliothèque, tome VIII («Codices» 257-280)*. Texte établi et traduit par René Henry. Paris: Belles Lettres 1977.
- HERGENRÖTHER, Joseph. *Photius, Patriarch von Konstantinopel. Sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma. Nach handschriftlichen und gedruckten Quellen*. Erster Band. Regensburg: Manz 1867.
- HERGENRÖTHER, Joseph. *Photius, Patriarch von Konstantinopel. Sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma. Nach handschriftlichen und gedruckten Quellen*. Dritter Band. Regensburg: Manz 1869.
- JOKISCH, Benjamin. *Islamic Imperial Law. Harun Al-Rashid's Codification Project*. Berlin: De Gruyter 2007.
- KAZHDAN, Alexander. *A History of Byzantine Literature (850-1000)*. Edited by Christine Angelidi. Athens: National Hellenic Research Foundation, Institute for Byzantine Research 2006.
- KRUMBACHER, Karl. *Geschichte der Byzantinische Litteratur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*. Zweite Auflage bearbeitet unter Mitwirkung von A. Erhard und H. Gelzer. München: Beck 1897.
- LEMERLE, Paul. *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*. Paris: Presses universitaires de France 1971.
- MANGO, Cyril. The Availability of Books in the Byzantine Empire, A.D. 750-850. In *Byzantine Books and Bookmen*. Washington, D. C.: Dumbarton

- Oaks Center for Byzantine Studies, Trustees for Harvard University 1975, s. 29-45.
- MARKOPOULOS, Athanasios. *History and Literature of Byzantium in the 9th-10th Centuries*. Variorum Collected Studies Series. Aldershot / Burlington: Ashgate 2004.
- NOGARA, Antonio. Note sulla composizione e la struttura della Biblioteca di Fozio, patriarca di Costantinopoli I. *Aevum*, 1975, 49, s. 213-242.
- OCHOA, José A. *La transmisión de la Historia de Eunapio*. Madrid: Asociación Cultural Hispano Helénica 1990.
- ORTH, Emil. *Photiana*. Leipzig: Noske 1928.
- PINTO, Olga. Le biblioteche degli Arabi nell'età degli Abbasidi. *La Bibliofilia*, 1928, 30, s. 139-165.
- PRCHLÍK, Ivan. *Poslední pohané a jejich postavení v christianisovaném římském imperiu*. Disertační práce. Praha 2012. <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/104133/>>
- REYNOLDS, Leighton Durham – WILSON, Nigel Guy. *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission and Latin Literature*. Oxford: Clarendon Press 1974.
- SCHAMP, Jacques. *Photios historien des lettres. La Bibliothèque et ses notices biographiques*. Paris: Belles Lettres 1987.
- SEVERYNS, Albert. *Recherches sur la Chrestomathie de Proclo. Première partie: Le codex 239 de Photius. Tome I: Étude paléographique et critique*. Liège: Faculté de Philosophie et Lettres / Paris: Droz 1938.
- SPEYER, Wolfgang. *Büchervernichtung und Zensur des Geistes bei Heiden, Juden und Christen*. Stuttgart: Hiersemann 1981.
- ŠEVČENKO, Ihor. Ref. Paul Lemerle, Le premier humanisme byzantin. *American Historical Review*, 1974, 79, s. 1531-1535.
- TREADGOLD, Warren T. The Preface of the Bibliotheca of Photius: Text, Translation, and Commentary. *Dumbarton Oaks Papers*, 1977, 31, s. 343-349.
- TREADGOLD, Warren T. *The Nature of the Bibliotheca of Photius*. Washington, D. C.: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Trustees for Harvard University 1980.
- TREADGOLD, Warren T. Photius Before His Patriarchate. *Journal of Ecclesiastical History*, 2002, 53, 1-17.
- TREADGOLD, Warren T. *The Middle Byzantine Historians*. Basingstoke / New York: Palgrave Macmillan 2013.
- VAVRÍNEK, Vladimír. A Byzantine Polemic against Islam in Old Slavonic Hagiography. In *Proceedings of the Sixth International Congress of Graeco-Oriental and African Studies: Nicosia, 30 April – 5 May 1996*. Vyd. Vas-

silios CHRISTIDES – Theodore PAPADOPOULLOS. Nicosia: Archbishop Makarios III Cultural Centre, Bureau of the History of Cyprus 2000 [= *Graeco-Arabica*, 2000, 7-8], s. 535-542.

WILSON, Nigel Guy. The Composition of Photius' *Bibliotheca*. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 1968, 9, s. 451-455.

ZIEGLER, Konrat. Photios (13). In *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. XX. Stuttgart: Metzler 1941, s. 667-737.

Mgr. Ivan Prchlík, Ph.D., Ústav řeckých a latinských studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, nám. Jana Palacha 2, Praha 1, 116 38
Ivan.Prchlik@ff.cuni.cz